

TURKMAN TILIDAGI ARABCHA O‘ZLASHMALARNING FONETIK XUSUSIYATLARI

*Babayeva Maya Amangeldiyevna
Ajinyoz nomidagi NDPI o‘qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada arab tilining turkman tilining leksikasiga ta’siri, arabcha so‘zlar turkman tiliga o‘zlashganida turli hil fonetik o‘zgarishlarga uchrashishi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: *arab tili, turkman tili, fonetik o‘zgarishlar, fonema, arab tiliga oid so‘zlar.*

Arab tilidagi o‘zlashma so‘zlar turkiy tillarining barchasida shu qatorda turkman tilida ham uchraydi. U so‘zlar turkman tiliga o‘zlashganida turli hil fonetik o‘zgarishlarga uchraydi. Turkman tiliga arabchadan o‘zlashgan ko‘pchilik so‘zlar O‘rta Osiyoga islom dinining kirib kelishi bilan bog‘liq bo‘lgan.

Bulardan tashqari ba’zi so‘zlar turkman tili fonetik tizimidan farq qiladigan o‘ziga xos grammatik tizimga va o‘ziga xos fonetik tuzulishga ega. Shuning uchun ham arab tilidan turkman tiliga o‘tgan so‘zlar turkman tilining fonetik qonuniyatlariga ko‘ra turli o‘zgarishlarga uchragan. Arab va eron tillaridan turkman tiliga o‘tgan so‘zlardagi grammatik shakllar ko‘pincha o‘zining asl ma’nosini yo‘qotib, o‘zak so‘z shaklida namoyon bo‘ladi.

Professor B.H.Eshonqulov o‘zlashgan so‘zlar tom ma’noda yangi tilning fonetik va grammatik qonuniyatlari ta’siriga uchrashini, o‘zlashmagan so‘zlar esa bunday ta’sirga uchray olmasligini qayd etib o‘tgan. [1:3].

O‘zlashma birliklarning moslashuv darajasi ularning qo‘llanilish joyiga va qanchalik ko‘p yoki kam ishlatilishiga, tilga yozma yoki og‘zaki nutq orqali o‘tganligiga bog‘liqdir. Agar so‘zni anglatuvchi narsa (tushuncha), savdo-sotiq, ijtimoiy munosabatlar turkmanlar hayotiga aralashgan bo‘lsa va o‘sha narsa

(tushuncha) faollashgan bo'lsa, unda uning ma'nosidagi so'z ham keng qo'llanila boshlagan.

Fonetik o'zgarishlarga uchragan ba'zi so'zlar haqida.

Ba'zi bir arabcha so'zlar turkman tiliga ma'lum bir qofiya ichida kirib kelgan. Masalan, turkman tilidagi *-rā:t* bilan tugagan arab infinitivlari turkman tilida *-ra:t* bilan tugaydilar: *ğayrāt > gayra:t*, *şuhrāt > şöhra:t*; *şu:rāt* so'zi so'zlashuvda *su:ra:t* tarzida aytiladi, lekin adabiy tilda bu *su:rat* shaklida qo'llaniladi.

Bu so'zlarning ba'zilari hozirgi vaqtda turkmanlar orasida, nafaqat Qoraqalpog'istondagi turkman vakillari orasida ham atoqli ot sifatida keng qo'llaniladi. Bular faqat o'gil bolalarga nisbatan qo'yiladigan nom hisoblanadi. Masalan: Şöhrat, Gayrat.

Arab tilida tovush jihatidan bir-biriga yaqin, ma'no jihatdan butunlay boshqacha ikki so'z bor: *ihtiya:j* va *ihtiya:t*. Bu so'zlarning birinchisi "t-mätäçlik", ikkinchisi "*t-habardarlyk, t-ägälik*" ma'nosini bildiradi. Muhta:j shaklidagi sifat arabcha *ihtiya:j* shaklidagi otdan yasaladi. Bu so'z turkman tilida *mätäç* deb qo'llaniladi. Aslida bu ikki so'z turkman tilining leksigasiga mansub bo'lgan. Ammo uzoq vaqt davomida ikki so'z aralashib ketishi natijasida *a-ihtiya:t > t-ä:tiyaç* so'zi o'rniga *ä:tiyaç* so'zi kirib kelgan. Arabcha *a-ihtiya:tan* so'zi keyinchalik *t-ä:tiyaçdan* shaklida ham qo'llanilgan.

Arab va turkman tillaridagi "i" fonemasida labiallashtirilmagan qisqa "i" va uzun "i:" tovushlari mavjud. Tarkibida qisqa "i" yoki uzun "i:" tovushi bo'lgan so'zlar asosan turkman tilida bir xil tovushlar bilan beriladi. Masalan: a-jism – jisim, a-wazi:r – wezi:r a-fikr – piker, a-dali:l – deli:

1. Arab tilida ba'zi so'zlarning ikkinchi bo'g'inida qisqa talaffuz qilinadigan "i" tovushi turkman tiliga o'tganda uzunroq talaffuz qilinadi.

Masalan: a-kofil - kepi:l, a-ta:rih – ta: ry:h, a-masjid – metji:t.

Arab tilida ba'zi so'zlarning oxirida kelgan qisqa "i" tovushi turkman tilida "y" tovushiga aylanadi. Masalan: a-laik – laýyk, a-talia – täleý, a-fa:ide – peýda, a-taifat – taýpa.

“U” fonemasi arab tilida qisqa va uzun talaffuz qilinadi. Soʻzning birinchi boʻgʻinida qisqa “u” tovushi boʻlgan baʼzi arabcha soʻzlar turkman tiliga tarjima qilinganda qisqa “u” tovushiga oʻzgaradi.

Masalan: a – dukan-dükan, a-mulk – mülk, a-duniya – dünýe, a-mumkin – mümkin, a-kullu – külli.

Soʻzning birinchi boʻgʻinida qisqa “u” tovushi boʻlgan baʼzi arabcha soʻzlar turkman tiliga tarjima qilinganda qisqa “y” tovushiga oʻzgaradi.

Masalan: Murad – myrat, fulan – pylan musafir – mysapyr.

Soʻzning birinchi boʻgʻinida qisqa “u” tovushi boʻlgan baʼzi arabcha soʻzlar turkman tilida keng unlilar bilan oʻzgaradi.

Masalan: a-muhkam – mäkäm, a-sultan – sultan, a-muhtaj – mätäç, a-mulla – molla, a-sukkar – şeker, a-muhim – möhüm, a-hurmat – hormat, a-hukm – höküm.[2:51].

Soʻz oxirida uzun “u” tovushi boʻlgan arabcha soʻzlar turkman tiliga tarjima qilinganda “u” tovushi qisqa, lablanmagan tor unliga oʻzgaradi.

Masalan: a-namu:s – namys, a-tabu:t – tabyt, a- sabu:n – sabyn, a-maglu:m – mälim kabi soʻzlar.

Arab alifbitidagi nuqtaning ahamiyati.

Arab alifbosida nuqtaning ahamiyati juda katta. Usmonlilarda shunday bir maqol bor: “Nuqtani yozmasang, koʻzni, koʻr qilib boʻladi”. Sababi, arabchada boʻlishi kabi, Usmonli turk tilida qoʻllanilgan arab alifbosida /k/ va /g/ tovushlari uchun bir xil harfdan foydalanilgan. Demak, koʻz (كوز) soʻzidan nuqtani olib tashlasak, u koʻr boʻlib qoladi (كور). Nuqtaning muhimligini taʼkidlaydigan, bu maqol Fuzuliy sheʼridan olingan boʻlsa kerak. Biz bu sheʼrning bir baytini turkman tilining fonetikasiga moslashtiramiz:

Galam olsun eli ol kä:tib-i bet-tahryryň,

Ki fesa:d-y rakamy su:rumyzy (سور) şu:r (شور) eýläär.

Ga:h bir harf suku:ti:ýle kylur na:diri na:r,

Ga:h bir nokta kusu:riýle gözi () كوز kör (ku:r) eýläär.[3:26].

Xato yozadigan kotibning qo‘li qalam bo‘lsin (qalam kabi oson sinadi),
Chunki (bir sozni) noto‘g‘ri yozish to‘yimizni (su:rumizni) ta‘mini (sho‘r)
qiladi,

Ba‘zan bir nuqtani tashlab, na:dir so‘zini (dal harfini yozmagandan keyin)
nara ga aylantiradi.

Ba‘zan u bir nuqtani kam yozib, ko‘zni ko‘r qiladi.

Bu misralardan ko‘rinib turibdiki arab alifbosidagi bitta nuqtaning
qo‘yilmasligi natijasida so‘z ma‘nosining qanchalik o‘zgarishini va hattoki boshqa
so‘zga aylanishi ham mumkin ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Эшонқулов Б.Х. Ўзбек адабий тилида арабча луғавий ўзлашмаларнинг парадигматик асимметрияга муносабати. –Тошкент, 1996.
2. Çöññäýew Y. Häzirki zaman türkmen dili. – Aşgabat: Magaryf, 1988. S. 51.
3. Azmun Ý. Söz kökümüz – öz kökümüz: Ylmy edebiyat. – Stokgolm: Gün, 2016. –26s.
4. Сулаймонова Н., Абзалова М. Ўзбек тилидаги арабий сўзлар имлоси. – Тошкент, 2008.
5. Yodgorova, N. T., Ibodov, B. A., Tashpolatov, A. K., Uzokov, J. E., & Abdunabiyev, R. N. (2023). Role of amniocentesis in the prevention of chromosomal gene diseases.
6. Abdullayeva, G. (2022). POETICS OF EDUCATIONAL POEMS IN CHILDREN'S LITERATURE. *Thematics Journal of Education*, 7(2).
7. Aslanov, A. S., Subhonova, A. A., Avilova, K. H., & Saydullayeva, M. A. (2021). Impacts Of Language Learning On The Development Of Cognition. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(09), 56-59.